

دانشگاه ساری
پایه

درآمدی بر روش تحقیق در علوم سیاسی

دکتر محسن نصر اصفهانی محمدرضا قنبری سلحشور

امروز کتابخوانی و علم‌آموزی نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.^۱

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتابخوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پر بار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه مطالعه هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین سوره‌ای که بر آن فرستاده عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد

1. <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2696>

شده است: «إِقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده اند.

دانشگاه پیام نور با گستره جغرافیایی ایران شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه جا و همه وقت، به عنوان دانشگاهی کتاب محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره گیری از تجربه های گرانقدر استادان و صاحب نظران برجسته کشورمان، کتاب ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه مهم و خطیر یاری رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه خطیر یاری می رسانند، سپاسگزاری می نمایم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام نور را منزلگاه اندیشه سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام نور

فهرست مطالب

پیشگفتار ۱

فصل اول. کلیات ۱

هدف کلی ۱

هدف‌های یادگیری ۱

مقدمه ۱

۱-۱ پژوهش علمی ۲

۲-۱ هدف از آموزش روش پژوهش علمی ۴

۳-۱ ویژگی‌های پژوهش خوب ۵

۴-۱ ضرورت محدودسازی مسئله ۸

خلاصه فصل اول ۱۰

خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول ۱۱

فصل دوم. دسته‌بندی گونه‌های مختلف پژوهش ۱۳

هدف کلی ۱۳

هدف‌های یادگیری ۱۳

مقدمه ۱۳

۱-۲ دسته‌بندی پژوهش‌ها بر اساس هدف ۱۴

۱-۱-۲ پژوهش بنیادی ۱۴

۲-۱-۲ پژوهش‌ها کاربردی ۱۶

۳-۱-۲ پژوهش‌ها بنیادی و کاربردی ۱۷

۲-۲ دسته‌بندی پژوهش‌ها بر اساس شیوه گردآوری داده‌ها ۱۹

۱۹	 پژوهش همیستگی
۲۲	 ۲-۲-۲ پیمایش
۲۳	 ۳-۲-۲ پژوهش پس رویدادی
۲۳	 ۴-۲-۲ پژوهش آزمایشی
۲۴	 خلاصه فصل دوم
۲۵	 خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم

۲۷	 فصل سوم. روش پژوهش کمی و کیفی
۲۷	 هدف کلی
۲۷	 هدف‌های یادگیری
۲۷	 مقدمه
۲۸	 ۱-۳ پژوهش کمی و کیفی
۲۹	 ۲-۳ تعریف پژوهش کمی
۳۰	 ۱-۲-۳ مفروضات پژوهش کمی
۳۳	 ۳-۳ تعریف پژوهش کیفی و مفروضات آن
۳۴	 ۴-۳ مقایسه روش‌های پژوهش کمی و کیفی
۳۷	 ۵-۳ طرح پژوهش در پژوهش‌ها کیفی و کمی
۳۸	 ۶-۳ نمونه‌برداری در پژوهش‌های کمی و کیفی
۴۱	 ۷-۳ روش‌های کمی در علوم انسانی
۴۲	 ۸-۳ محدودیت‌های روش‌های کمی
۴۲	 ۹-۳ محدودیت‌های روش‌های کیفی
۴۵	 ۱۰-۳ روش‌های پژوهش ترکیبی
۴۶	 خلاصه فصل سوم
۴۸	 خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم

۴۹	 فصل چهارم. کاربری نظریه در پژوهش (روش‌شناسی پژوهش)
۴۹	 هدف کلی
۴۹	 هدف‌های یادگیری
۴۹	 مقدمه
۵۰	 ۱-۴ روش استدلالی
۵۲	 ۱-۱-۴ گونه‌های استدلال
۵۲	 ۱-۱-۴ استدلال تمثیلی
۵۳	 ۲-۱-۴ استقرا
۵۶	 ۳-۱-۴ قیاس
۵۹	 ۲-۴ دیدگاه توصیفی
۶۰	 ۳-۴ تحلیل محتوایی

۴-۴	تحلیل محتوای مضمونی یا درون‌مایه‌ای	۶۴
۴-۵	تحلیل رابطه‌ای	۶۹
۴-۶	هرمنوتیک	۷۱
۴-۷	تحلیل گفتمانی	۷۴
۴-۸	روش مقایسه‌ای	۷۸
۴-۹	خلاصه فصل چهارم	۷۹
۴-۱۰	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم	۸۰

۸۳	فصل پنجم. مفاهیم بنیادین طرح پژوهش	۸۳
۸۳	هدف کلی	۸۳
۸۳	هدف‌های یادگیری	۸۳
۸۳	مقدمه	۸۳
۵-۱	مقدمه پژوهش	۸۶
۵-۲	تعریف مسئله	۸۷
۵-۲-۱	نحوه بیان مسئله پژوهش و نگارش آن	۸۸
۵-۳	فرضیه (یا انگاره)	۹۰
۵-۳-۱	انواع فرضیه در پژوهش‌های همبستگی و تجربی	۹۳
۵-۳-۲	ویژگی‌های یک فرضیه خوب	۹۴
۵-۴	متغیر	۹۴
۵-۴-۱	متغیر مداخله‌گر	۹۷
۵-۴-۲	دسته‌بندی متغیرها بر اساس نقش	۹۷
۵-۴-۳	انواع متغیرها بر اساس ارزش	۹۸
۵-۴-۴	ویژگی متغیر کیفی	۹۹
۵-۴-۴-۱	متغیر اسمی و ترتیبی	۹۹
۵-۴-۴-۲	متغیر دو ارزشی و چند ارزشی	۱۰۰
۵-۵	مقیاس‌های اندازه‌گیری	۱۰۰
۵-۵-۱	مقیاس اسمی	۱۰۰
۵-۵-۲	مقیاس ترتیبی یا رتبه‌ای	۱۰۲
۵-۵-۳	مقیاس فاصله‌ای	۱۰۴
۵-۵-۴	مقیاس نسبی	۱۰۵
۵-۶	جامعه آماری	۱۰۶
۵-۷	مفهوم نمونه	۱۰۶
۵-۷-۱	انواع نمونه احتمالی	۱۰۷
۵-۷-۱-۱	نمونه‌های احتمالی ساده	۱۰۷
۵-۷-۱-۲	نمونه‌گیری احتمالی طبقه‌بندی شده	۱۰۸
۵-۷-۱-۳	نمونه‌گیری گروهی یا خوشه‌ای	۱۰۹

۱۰۹	 نمونه‌گیری مکانی ۴-۱-۷-۵
۱۰۹	 سایر نمونه‌گیری‌ها ۵-۱-۷-۵
۱۱۱	 روش‌های برآورد حجم نمونه ۶-۱-۷-۵
۱۱۱	 ملاحظات مربوط به برآورد حجم نمونه ۷-۱-۷-۵
۱۱۲	 خلاصه فصل پنجم
۱۱۳	 خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۱۵	 فصل ششم. راهنمای شکلی نگارش تحقیق (ساختار پایان‌نامه یا مقالات)
۱۱۵	 هدف کلی
۱۱۵	 هدف‌های یادگیری
۱۱۶	 مقدمه
۱۱۶	 ۱-۶ عنوان مقاله
۱۱۷	 ۲-۶ نویسنده/نویسندگان و سازمان/سازمان‌های وابسته
۱۱۸	 ۳-۶ چکیده
۱۱۸	 ۱-۳-۶ چکیده‌های ساختاریافته و بدون ساختار
۱۱۹	 ۲-۳-۶ چکیده ساختاریافته چهار نقطه‌ای
۱۱۹	 ۳-۳-۶ چکیده راهنما
۱۱۹	 ۴-۳-۶ چکیده تفصیلی
۱۲۰	 ۴-۶ کلیدواژه‌های چکیده
۱۲۰	 ۵-۶ پیشگفتار
۱۲۰	 ۶-۶ مرور پیشینه‌ها (بررسی ادبیات تحقیق)
۱۲۲	 ۷-۶ روش‌شناسی
۱۲۳	 ۸-۶ تحلیل داده‌ها
۱۲۴	 ۹-۶ فراتحلیل
۱۲۵	 ۱-۹-۶ روش انجام فراتحلیل
۱۲۵	 ۱۰-۶ فهرست ارجاعات
۱۲۵	 ۱۱-۶ بحث و نتیجه‌گیری
۱۲۶	 ۱۲-۶ روش استناد
۱۳۰	 خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم
۱۳۳	 پاسخنامه
۱۳۵	 منابع

پیشگفتار

پژوهش در علوم سیاسی، عرصه‌ای است که در آن اندیشه، تجربه و روش‌شناسی در هم می‌آمیزند تا شناختی عمیق‌تر از پدیده‌های سیاسی و اجتماعی حاصل شود. این حوزه، به دلیل ماهیت میان‌رشته‌ای خود، همواره نیازمند بهره‌گیری از رویکردها و ابزارهای متنوع تحقیقاتی است. پژوهشگر علوم سیاسی ناگزیر است در مسیر کاوش علمی، هم با روش‌های کمی و سنجش‌گرانه آشنا باشد و هم توانایی به‌کارگیری روش‌های کیفی و تفسیرگرانه را داشته باشد. افزون بر این، درک و تحلیل گفتمان‌ها، شناخت بسترهای تاریخی و فرهنگی، و توانایی تلفیق داده‌های تجربی با چارچوب‌های نظری، از الزامات اساسی این رشته به شمار می‌آید.

کتابی که پیش روی خوانندگان گرامی قرار دارد، حاصل تلاش برای گردآوری و تبیین نظام‌مند مهم‌ترین روش‌های تحقیق در علوم سیاسی است. در این اثر، کوشش شده است تا ضمن معرفی مبانی نظری و مفهومی روش‌شناسی، شیوه‌های گوناگون گردآوری و تحلیل داده‌ها به‌صورت دقیق و کاربردی تشریح شود. از روش‌های پیمایشی و تحلیل آماری گرفته تا رویکردهای کیفی همچون مصاحبه عمیق، مشاهده مشارکتی و تحلیل محتوای کیفی، همگی با هدف فراهم آوردن تصویری جامع از ابزارهای پژوهش در این حوزه بررسی شده‌اند.

بخش ویژه‌ای از کتاب به تحلیل محتوا، تحلیل درون‌مایه، و تحلیل گفتمان اختصاص یافته است؛ رویکردهایی که در سال‌های اخیر جایگاهی برجسته در مطالعات سیاسی یافته و امکان واکاوی لایه‌های پنهان معنا، قدرت و ایدئولوژی را فراهم می‌آورد. در این بخش، ضمن معرفی مبانی نظری این دسته تحلیل‌ها مانند تحلیل گفتمان، مراحل عملی اجرای آن و نمونه‌هایی از کاربرد این روش در تحقیقات سیاسی ارائه شده است.

از آنجا که یکی از مهم‌ترین عرصه‌های به‌کارگیری روش‌های تحقیق، تدوین پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و رساله‌های دکتری است، فصل پایانی کتاب به‌طور خاص به این موضوع اختصاص یافته است. در این فصل، گام‌های اساسی از انتخاب و تعریف مسئله تحقیق، تدوین چارچوب نظری، طراحی روش‌شناسی، گردآوری و تحلیل داده‌ها، تا نگارش و ویرایش نهایی اثر علمی، به‌صورت مرحله‌به‌مرحله تشریح شده است. هدف

آن است که دانشجویان و پژوهشگران جوان، با بهره‌گیری از این راهنما، بتوانند مسیر پژوهش خود را با دقت، انسجام و رعایت اصول علمی طی کنند.

ویژگی متمایز این کتاب، تلاش برای پیوند میان نظریه و عمل است. در هر بخش، علاوه بر بیان مبانی و تعاریف، نمونه‌های واقعی از تحقیقات انجام‌شده در حوزه علوم سیاسی ارائه شده تا خواننده بتواند ارتباط میان مفاهیم نظری و کاربرد عملی آن‌ها را به‌روشنی دریابد. همچنین، مزایا و محدودیت‌های هر روش به‌طور شفاف بیان شده تا انتخاب روش تحقیق، آگاهانه و متناسب با ماهیت پرسش پژوهش صورت گیرد.

زبان کتاب، هرچند رسمی و علمی است، اما کوشیده‌ایم از پیچیدگی‌های غیرضروری و اصطلاحات دشوار بی‌توضیح پرهیز شود تا متن برای طیف گسترده‌ای از خوانندگان—از دانشجویان سال‌های آغازین تا پژوهشگران با تجربه—قابل استفاده باشد. باور ما بر این است که روش تحقیق، صرفاً مجموعه‌ای از قواعد خشک و از پیش تعیین‌شده نیست، بلکه مهارتی است که با تمرین، تجربه و خلاقیت، به ابزاری کارآمد برای کشف حقیقت و تحلیل پدیده‌های سیاسی بدل می‌شود.

امید است این اثر بتواند به‌عنوان منبعی جامع و قابل اعتماد، نیازهای آموزشی و پژوهشی دانشجویان، اساتید و علاقه‌مندان علوم سیاسی را برآورده سازد و سهمی هرچند کوچک در ارتقای کیفیت تحقیقات این حوزه ایفا کند. بی‌تردید، این کتاب همچون هر اثر علمی دیگر، از نقد و نظر خوانندگان بهره‌مند خواهد شد و پیشنهادهای سازنده آنان می‌تواند در تکمیل و بهبود چاپ‌های آتی مؤثر واقع شود.

در پایان، بر خود لازم می‌دانم از استادان، همکاران و دانشجویانی که با راهنمایی‌ها، پرسش‌ها و نقدهای خود در شکل‌گیری این اثر نقش داشته‌اند، و همچنین از آقای دکتر پرویز دلیرپور ویراستار محترم کتاب، صمیمانه قدردانی کنم. این کتاب حاصل گفت‌وگویی علمی و مستمر است که در گذر زمان شکل گرفته و امید است بتواند به گسترش این گفت‌وگو در میان پژوهشگران علوم سیاسی یاری رساند.

با احترام
مؤلفان کتاب

فصل اول

کلیات

هدف کلی

آشنایی با مفهوم پژوهش علمی و ویژگی‌های پژوهش خوب.

هدف‌های یادگیری

پس از مطالعه فصل حاضر از خواننده انتظار می‌رود تا توانایی‌های زیر را کسب کند:

۱. با مفهوم پژوهش علمی آشنا شود.
۲. هدف‌های به‌کارگیری روش پژوهش علمی و شناخت ویژگی‌های پژوهش خوب را بشناسد.
۳. دلایل و ضرورت‌های تمرکز در پژوهش و محدودسازی مسئله پژوهش را بشناسد.

مقدمه

علم گزارش از جهان است؛ گزارشی درباره خصوصیات و ماهیت پدیده‌ها. یک دانش علمی از دو عنصر موضوع و روش تشکیل می‌شود. روش نیز خود به دو بخش روش پژوهش (اصول انجام تحقیق) و روش‌شناسی (ماهیت عقلی و فلسفی علم و نقد روش‌ها) تقسیم می‌شود. در رابطه با روش و روش‌شناسی رویکردها و سطوح مختلفی مطرح است. روش پژوهش و روش‌شناسی قدمتی چند هزار ساله دارد و متفکران یونان باستان نیز خود را ملزم به رعایت قواعد آن می‌دانستند. هیچ شاخه‌ای از علم بدون مبانی روشی قابل رشد و تکامل نیست. برخی روش‌شناسی را به‌مثابه علم درجه دوم

تلقی می‌کنند که تصویری کاملاً اشتباه است؛ در واقع، روش‌شناسی قواعد مفروض در تحلیل را که گاه ناخودآگاه بکار گرفته می‌شوند مورد نقد قرار می‌دهد که بر مسیر استدلال و نظریه‌پردازی تأثیری بسیار باقی می‌گذارد و در صورت بروز خطا در آن مفروضات می‌تواند به اشتباهات جبران‌ناپذیری منجر گردد؛ به عبارت دیگر، روش‌شناسی به تحلیل روش‌ها و منطق تبیین علمی می‌پردازد. تعریف روش پژوهش و چستی آن موضوع فصل حاضر است.

۱-۱ پژوهش علمی

روش پژوهش استراتژی سیستماتیک یا نظام‌مندی است که برای جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل و تفسیر داده‌ها به هدف پاسخ به سؤال پژوهش یا آزمایش یک فرضیه استفاده می‌شود. این روش رهیافتی ساختار یافته برای بررسی پدیده‌ها فراهم و تضمین می‌کند که یافته‌ها معتبر، قابل اعتماد و تکرارپذیر هستند. به‌طور خلاصه، اساساً روشی است که پژوهشگر برای درک موضوعی خاص، اطلاعات را جمع‌آوری و تحلیل می‌کند.

پژوهش علمی عبارت است از تلاش کاوشگرانه‌ای که با آداب و قواعد خاصی به‌طور نظام‌مند با هدف کشف مجهولی، به‌منظور گسترش شناخت عینی و نظری نوع بشر انجام شده و شناخت حاصل از آن مصادیق خارجی داشته باشد. پژوهش را باید «سفری اکتشافی» تلقی کرد که ممکن است به رازگشایی منجر گردد و شاید هم نگردد. اگر در جریان پژوهش چیز تازه‌ای رخ نمایاند، آنگاه می‌توان مدعی شد پژوهش دست‌کم به تقویت بیشتر یکی از نظریه‌های موجود منجر شده است. دانش و قابلیت‌های پژوهشگران و همکارانشان در اجرای کار پژوهشی و شاید در برون‌دادها و گرفتن نتایج نقشی اساسی دارد. آزادگی فکری همچنین عینی‌گرایی و واقع‌باوری و گردن‌گذاستن به داوری خرد، پایه‌های بنیادین هر پژوهش خوب هستند.

تعریف عمدتاً در مورد پژوهش‌ها به هدف دستیابی به واقعیت‌های عینی انجام می‌گیرد. خیلی مواقع واقعیت چندان آشکار نیست و ممکن است حجم انبوه داده‌ها و اطلاعات از سویی و گرایش، تعصبات و عواطف پژوهشگر از دیگر سو، کشف واقعیت را دشوار کند. شما هر چه اغیار را بیشتر کنار بگذارید و واقعیت را خالص‌تر و کامل‌تر کنید بیشتر به واقعیت نزدیک می‌شوید و به اصطلاح پژوهش خصلت عینی‌تری به خود می‌گیرد و با این کار شما در واقع غبار و خاک را از چهره واقعیت بر گرفته‌اید و

واقعیت را شفاف و آشکار در اختیار جامعه گذاشته‌اید. البته واقعیت است که بسیاری از آدمیان اساساً مایل نیستند که از عقل خود زیاد استفاده کنند لذا راه کوتاه تکیه به عواطف و احساسات مانند عشق‌ورزی یا نفرت‌ورزی را به بحث‌های پیچیده عقلی یا تفحص تجربی ترجیح می‌دهند. کمتر کسی است که در دستیابی به واقعیت دلیرانه به پیش بتازد، و مو به مو به داوری عقل خود اتکاء کند و هیچ حکمی را جز به قضاوت خرد معتبر بشمارد (سروش، ۱۳۹۳: ۱۱۰).

پس طبیعی است که برای دستیابی بدین هدف، ناگزیرید تا حد ممکن به شواهد و منابع قابل اعتماد درجه اول استناد کنید. عینی‌گرایی بی‌طرفی پژوهشگر در فرایند پژوهش و دوری از ارزش‌ها و گرایش‌های فردی در بازگویی و واکاوی رویدادها است. مثلاً در یک پژوهش تاریخی به‌جای توجیه، تمجید، تجلیل، تحقیر یا... به اسناد اصیل و اولیه رجوع کنید. یا در یک پژوهش جامعه‌شناختی به‌جای تکیه به برداشت‌های کلی، با تکیه به شواهد آماری و عینی دقیق، یک واقعیت را به‌درستی منعکس کنید. در واقع، هر کاری که به پیشرفت دانش مدد می‌رساند، اجتماعی باشد، فردی یا گروهی، مستلزم پژوهش‌گری بی‌طرفانه است.

البته دو نوع مسئله را می‌توان از هم تفکیک کرد: ۱. مسئله نظریه (تئوری) و ۲. مسئله اجتماعی. مسئله نظری ناشی از انتقاد از نظریه‌هاست. در این معنا، مسئله محصول بحث انتقادی از جمله آزمون تجربی تئوری است. مسئله نظریه، ناظر بر تبیین و اغلب مبتنی بر شکست و ناکارآمدی یک تئوری در تبیین تئوری موجود در حل مسائل جدید یا رخداد جدید است (ساعی، ۱۳۸۶: ۱۲۰). برخی جهدهای پژوهشی ممکن است بیشتر عقلی و استدلالی باشند مثلاً در مباحث اندیشه سیاسی شما می‌توانید یک یا دو متفکر را بر اساس شاخصه‌های تفکر با یکدیگر مقایسه کنید، در این‌گونه موضوعات بهتر است از روش‌های تحلیل محتوا، هرمنوتیک و تحلیل گفتمان استفاده شود. برای چنین مباحثی باید ابتدا به اشکالات، خطاها و آفات تئوریک یک اندیشه پرداخت و میزان انسجام و استحکام تئوریک آن را بررسی کرد (برای این کار آشنایی با معرفت‌شناسی الزامی است) در مرحله بعد باید علت‌های اجتماعی شکل‌گیری آن اندیشه نگاه کرد (برای مثال چرا هابز از دولت مطلقه حمایت می‌کرد) زیرا هر اندیشه‌ای در بستر تاریخی و اجتماعی خاصی شکل می‌گیرد که ممکن است با گذشت زمان برای نسل‌های بعد شناخت واقعی علل بروز آن اندیشه‌ها بسیار دشوار گردد.

اما توجه به یک نکته بسیار حائز اهمیت است. پژوهش در علوم انسانی دچار سوءبرداشت می‌شود. هنگام اندیشیدن به پژوهش، بلافاصله محیط آزمایشگاهی است به ذهن متبادر می‌شود که معمولاً در لابراتوارهای پزشکی به چشم می‌خورد.

تصور نادرست ولی رایج در رابطه با پژوهش در علوم انسانی این بوده است غیرکارشناسان معمولاً پژوهش علوم انسانی را نیز مانند علوم طبیعی کشف ناشناخته‌ها یا دستیابی به عناصر پنهانی که تاکنون مجهول باقی مانده‌اند تصور کرده‌اند درحالی‌که در علوم انسانی پژوهش عمدتاً فرایند تفسیر مجدد یا کشف مجدد مصنوعات شناخته شده (مانند متون و دیگر محصولات فرهنگی) از دیدگاهی انتقادی یا خلاقانه به هدف نوآوری یا تجزیه و تحلیل‌های جدید منجر می‌گردد. اساس مفهوم تحقیق، دقیقاً همین خلق آثار جدید یا بازتفسیرها است که در علوم انسانی، ممکن است نقد ادبی به هدف خلق دانش جدیدی در قالب هنر، یا پژوهش علمی را در برگیرد که با بررسی و بازتفسیر متون و دیگر مصنوعات فرهنگی افق‌های جدیدی در خلاقیت و نوآوری شکل می‌دهد (Johnson, Reynolds, & Mycoff, 2007: 204-223).

پژوهش اغلب به صورت محدود به مثابه فعالیتی تعبیر می‌شود که در نهایت محصولی عینی با هدف حل مشکلی جهانی یا اجتماعی را به بار خواهد آورد. لیکن، پژوهش می‌تواند هدف‌ها و نتایج بسیاری در برداشته باشد ولی در علوم انسانی، برون داده‌های پژوهش عمدتاً فکری و ناملموس هستند که نتایج آن به شکل‌گیری یا تقویت رشته‌های دانشگاهی کمک کرده و گاه الهام‌بخش سایر رشته‌های دانشگاهی نیز می‌گردد و در طول زمان بر تحولاتی در نوع برداشت‌ها و نگرش افراد و اجتماعات منجر خواهد شد.

۱-۲ هدف از آموزش روش پژوهش علمی

از نگاه اثبات‌باوری (پوزیتیویستی) روش علمی پژوهش فرایند دستیابی به حقایق عینی از طریق آزمون یا آزمایش است. مشاهده، بیان فرضیه، پیش‌بینی، آزمون فرضیه و در نهایت تجزیه و تحلیل نتایج بدنه اصلی پژوهش را تشکیل می‌دهند. اصول روش علمی می‌تواند در بسیاری از زمینه‌ها از جمله پژوهش‌ها علمی، کسب‌وکار و فناوری مفید واقع شود. روش علمی مراحل را برای ایجاد حقایق یا ایجاد دانش پشت سر می‌گذارد. روند کلی کاملاً در کتب روش پژوهش علمی شرح داده شده لیکن جزئیات هر مرحله ممکن است

بسته به آنچه مورد بررسی قرار می‌گیرد و اینکه چه کسی آن را انجام می‌دهد، متفاوت باشد. روش علمی تنها به سؤالاتی می‌تواند پاسخ دهد که از طریق آزمایش قابل اثبات یا رد باشند؛ لذا، ویژگی‌ها و هدف‌های روش علمی به شکل زیر قابل تلخیص‌اند:

۱. یادگیری روش به هدف رسیدن به حقایق و واقعیت‌های علمی: بین حقیقت و واقعیت تفاوت هست مهم‌ترین تفاوت آن‌ها این است که واقعیت به میزان عینی بودن یا تطابق تصورات ذهنی انسان با عینیات خارج از ذهن مرتبط است لذا پژوهشگر باید تلاش کند تا جای ممکن دریافت ذهنی خود را با واقعیت منطبق سازد؛ درحالی‌که حقیقت به میزان منطبق بودن یک تصور، ایده یا گزاره با عقل و منطق، عرف یا اخلاق مرتبط می‌باشد (امری که باید باشد یا هدف نهایی آن است که پژوهشگر شود) در این عرصه نیز پژوهشگر به‌حسب موضوع باید تلاش کند روند و نتایج پژوهش او با منطق، قواعد عقلی و اخلاقی سازگار باشد.
۲. کسب مهارت لازم برای اجرای پروژه‌های پژوهشی: نگارش پژوهش یک مهارت بوده و اکتسابی و متضمن ممارست و تمرین است که الزاماً باید از تقلید از محققان حرفه‌ای آغاز و سپس به‌تدریج با کسب مهارت و آشنایی با چارچوب‌های پژوهش گسترش یافته به مرحله حرفه‌ای برسد.
۳. کسب مهارت‌ها و توان بایسته و شایسته برای تهیه پایان‌نامه‌های تحصیلی: پایان‌نامه تحصیلی شناسنامه علمی شما در دوران دانشجویی است. برگزیدن موضوعی مناسب برای پایان‌نامه توان علمی و تحلیلی قدرت بیان، فن بیان شما را افزایش می‌دهد، شما با انتخاب این شیوه نگاه دقیق‌تری نسبت به موضوعات رشته تحصیلی خود که به‌هرحال برای آن وقت و هزینه صرف کرده‌اید، خواهید داشت، و قادر خواهید شد بهره‌گیری عملی و کاربردی از نکاتی که در طول تحصیل آموخته‌اید را فرا بگیرید (Cohen; Maldonado, 2007: 9-11).

۱-۳ ویژگی‌های پژوهش خوب

نوشتن پژوهش آکادمیک فراتر از انتخاب موضوع، جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها و استفاده از ابزارهای نوشتاری دانشگاهی است. برای اینکه پژوهش خوب در نظر گرفته شود، باید معیارهای خاصی را داشته باشد. کلمه «ریسرچ»^۱ در انگلیسی (به معنای پژوهش) از کلمه

فرانسوی "recherche" گرفته شده است که به معنی بازگشت و جست‌وجوی دقیق است؛ بنابراین، معنای تحت‌اللفظی پژوهش این است که به سوابق برگشته و از نزدیک جست‌وجو کنیم. پژوهش فرایند پژوهش سیستماتیک است که شامل جمع‌آوری داده‌ها، مستندسازی اطلاعات، تجزیه و تحلیل و تفسیر آن داده‌ها و اطلاعات مطابق با روش‌های مناسب ایجاد شده توسط رشته‌های دانشگاهی و حرفه‌ای خاص است. این مطالعه یا بررسی دقیق و مفصل در مورد یک موضوع خاص با استفاده از روش‌های علمی است. به بیان ساده، پژوهش فرایند جست‌وجوی دانش به شیوه‌ای نظام‌مند است (Ahmed, 2016: 32). هدف از این پژوهش انجام مطالعه‌ای براساس داده‌های جمع‌آوری شده و تحلیل شده است که علت واقعی پشت یک مسئله یا دغدغه‌های خاص را نشان داده یا توصیف می‌کند. در واقع، پژوهش علمی عبارت است از رویکردی علمی برای پاسخ به یک سؤال و حل مسئله‌ای پژوهش‌های، یا تولید دانش جدید از طریق جمع‌آوری، سازمان‌دهی و تجزیه و تحلیل سیستماتیک و منظم داده‌ها در راستای فایده بخشی به یافته‌های پژوهش هنگام تصمیم‌گیری است.

چه زمانی پژوهش را علمی می‌نامیم؟ گفته می‌شود هر پژوهشی زمانی علمی محسوب می‌شود که نظریه مبتنی بر شواهد تجربی و قابل اندازه‌گیری با توجه به اصول خاص استدلال داشته؛ شامل مشاهدات سیستماتیک، اندازه‌گیری و آزمایش بوده؛ متکی بر به‌کارگیری روش‌های علمی متعارف یا خلاقانه بوده؛ اطلاعات و نظریه‌های علمی برای توضیح طبیعت ارائه کرده؛ کاربردهای عملی یافته‌های خود را عملی کرده؛ و با استفاده از تکنیک‌های آماری دقیق، تحلیل کافی داده‌ها را انجام داده باشد. سایر ویژگی‌های پژوهش علمی عبارت‌اند از:

- **تفهیمی بودن:** به گفته پوپر، مسئله‌هنگامی پدید می‌آید که درمی‌یابیم میان معرفت (علمی، اسطوره‌ها و انتظارات) ما و واقعیت تناقض وجود دارد. این نظر او بر این اساس بود که هیچ‌گاه نباید به یافته‌های علمی خود به شکل صد درصد مطمئن بود و امکان اشتباه در مسلمات علمی فرض شده، همواره وجود دارد.
- به عبارت دیگر، پژوهشگر باید مسئله را با تمام وجود درک و لمس کرده باشد؛ تو گویی پژوهشگر در متن واقعه تجربه‌ای داشته است؛ به عبارت دیگر، پژوهشگر با مطالعه یا مشاهده‌های منظم خود پی به وجود مسئله‌ای مهم برده و آن مسئله برای او تبدیل به دغدغه می‌شود. هنگامی که دیده می‌شود میان یک نظریه و یک داده، تعارض عینی وجود دارد در اینجا مسئله‌ای عینی علمی زاده می‌شود.

- **ساده بودن؛** پژوهش باید با موضوعی ساده درعین حال روشن و صریح بوده در پی بیان علت رخ دادن واقعه‌ای، یا تبیین روند و چگونگی رخ دادن واقعه‌ای یا بیان رابطه بین دو واقعه باشد.
- **خرد بودن؛** مسائل کلان و عمومی در پژوهش علمی حل نمی‌شود؛ و باید در حد توان پژوهشگر باشد برای مثال ما نمی‌توانیم یک مسئله پژوهش به شکل زیر داشته باشیم.
بررسی روابط روسیه و آمریکا در دوران جنگ سرد، زیرا ابعاد این روابط بسیار گسترده است و بی‌تردید از توان پژوهش حتی یک سازمان پژوهشی هم فراتر خواهد بود چه رسد به یک فرد محقق.
- **نو بودن؛** باید اصیل و نو باشد تا بتوان با حل آن موضوع تازه‌ای را مطرح و تولید کرد یا دست کم نشان دهد می‌توان از یک بعد دیگر هم به مسئله نگاه کرد. باید توجه داشت منظور نو بودن، الزاماً این نیست که دیگری به این موضوع یا مسئله نپرداخته باشد، بلکه ممکن است ایده‌ها یا فرضیات شما در رابطه با مسئله‌ای مشابه با محقق دیگری کاملاً متفاوت بوده و لذا پژوهش شما مسیر دیگری را طی کند.
- **مرتبط با رشته تخصصی پژوهشگر بودن؛** بسیاری از رشته‌های علوم انسانی ماهیتی بین‌رشته‌ای دارند مثلاً رشته علوم سیاسی، به همین دلیل ما می‌توانیم از جامعه‌شناسی سیاسی، روانشناسی سیاسی، اقتصاد سیاسی، روابط بین‌الملل و... صحبت کنیم ولی بهتر است به دلیل همین ماهیت بین‌رشته‌ای بودن در یکی از حوزه‌های فوق مطالعات خود را متمرکز کنیم (نه اینکه از سایر حوزه‌ها غفلت نماییم).
- **شفاف بودن ابهام نداشته باشد؛** دقیقاً باید مشخص باشد که نویسنده پژوهش به دنبال حل چه مسئله یا چه مشکلی است و قصد یافتن یا مقایسه چه موارد یا ابعادی را دارد.

۴-۱ برگزیدن موضوع پژوهش

دیویی در کتاب چگونه ما فکر می‌کنیم می‌گوید:

«نخستین مرحله پژوهش درک وجود یک مسئله است، به این معنی که پژوهشگر، در بررسی‌های کلی خود، با مانع یا مشکلی روبه‌رو گردیده است که در حل

آن ابهام یا تردید دارد. پژوهشگر موظف است که در ابتدای پژوهش، حوزه وسیعی را که مایل است در آن پژوهش کند، مشخص سازد. البته باید گفت که این انتخاب بستگی به ذهنیت‌های شخص پژوهشگر دارد و لذا در طی انجام پژوهش (با پیشرفت پژوهشگر به سوی انطباق هرچه بیشتر با عینیات یا قواعد منطق) ممکن است دستخوش تغییراتی گردد (Macdonald, 2008: 32-41).

۱-۵ ضرورت محدودسازی مسئله

سؤال تحقیق، اگر به درستی تکمیل شود، کمک می‌کند بفهمید می‌خواهید به چه چیزی پاسخ دهید. همچنین برنامه‌ریزی پژوهش‌ها ممکن گشته و حتی ممکن است به شما کمک کند تا چالش‌ها یا مشکلات احتمالی را پیش‌بینی کرده و وقت، انرژی و تلاش‌های خود را متمرکز کرده صرفه‌جویی کنید.

تکیه کلام رایج در کلاس‌های روش پژوهش علمی ۱. محدودسازی مسئله؛ ۲. محدودسازی مسئله؛ ۳. محدودسازی مسئله است. پرسش این است که چگونه مسئله را تا سطحی قابل قبول محدودسازی کنیم؟ در دنیای دانشگاهی برای تهیه گزارش کلاسی، برای تهیه یک پایان‌نامه یا برای انجام یک پژوهش حرفه‌ای، لازم است که پژوهشگر، خود مسئله‌ای محدود را شناسایی و بر روی آن کار کند.

محدودیت‌های مطالعه همان ویژگی‌های طراحی یا روش‌شناسی هستند که تفسیر یافته‌های پژوهش شما را تحت تأثیر قرار داده یا تحت تأثیر قرار داده‌اند. محدودیت‌های مطالعه محدودیت‌هایی هستند که بر احتمال رسیدن به تعمیم نتایج، توصیف بهتر کاربردهای عملی، و / یا با سودمندی یافته‌ها تأثیر می‌گذارند حتی ممکن است حاصل روش‌هایی که در ابتدا برای طراحی مطالعه یا برای رسیدن به ایجاد اعتبار داخلی و خارجی بوده و یا حتی ممکن است حاصل چالش‌های غیرقابل پیش‌بینی طی اجرای پژوهش باشند.

برای محدود کردن مسئله باید از حیث موضوعی، زمانی، مکانی، علت‌ها و معلول‌ها و متغیرهای درگیر مسئله را تا حد ممکن محدود نمود: الف) مسئله به زمان محدود می‌شود. توجه به زمانی ویژه آشکارترین شیوه محدود کردن مسئله است.

ب) مسئله به مکان محدود می‌شود. محدوده‌ای که اعمال می‌کنید ممکن است محدوده تقسیمات سیاسی مانند ملت، دولت، ایالت، وزارت خانه، یک گروه، یک حزب یا

رابطه علی و معلولی بین... و... باشد. پس مسئله به یک موضوع محدود می‌شود. محدود کردن مسئله به یکی از موضوعات مورد تدریس در دانشگاه‌ها این امکان را فراهم می‌آورد تا مسئله با دقت بیشتری مورد توجه قرار گیرد.

در واقع، طرح موضوع خود به شکل سؤال پژوهش‌های، به‌جای صرفاً بیان مسئله می‌تواند گام بسیار مفیدی در جهت تمرکز کلی پروژه پژوهش‌های باشد. برای مثال می‌توان به موضوعات زیر اشاره کرد:

«واکنش جامعه بین‌المللی به دزدی دریایی در سواحل سومالی».

می‌توان این پرسش را به‌مثابه سؤال توصیفی زیر مطرح کرد.

«واکنش جامعه بین‌المللی به دزدی دریایی در سواحل سومالی چه بوده است؟»

اما گرچه سؤالات توصیفی مهم هستند، در میزان کمک به درک پدیده‌های

اجتماعی محدود هستند. طرح همین پرسش در قالبی بهتر می‌تواند چنین باشد:

«چرا جامعه بین‌المللی به دزدی دریایی در سواحل سومالی واکنش نشان

می‌دهد؟ برخی عوامل مؤثر بر چنین واکنش‌ها کدام‌اند؟»

این‌ها نمونه‌هایی از سؤالات تحلیلی هستند که ما را وامی‌دارند علل، دلایل و

انگیزه‌های عمل را شناسایی کنیم. پرسش‌های قوی‌تر ممکن است سؤالاتی باشند

راه‌حل‌های خلاقانه برای رفع مسئله را تحلیل می‌کنند و پاسخی سیاستی را برای رفع

چالش در موقعیتی خاص را تجویز می‌کند. به‌عنوان مثال می‌توان این پرسش را مطرح کرد:

«جامعه بین‌المللی چگونه باید به دزدی دریایی در سواحل سومالی پاسخ دهد؟»

البته طرح سؤالات به اشکال دیگر ممکن است ما را وادار به ارزیابی یا قضاوت

در مورد یک وضعیت براساس مجموعه‌ای از معیارها کنند. به‌عنوان مثال:

«آیا واکنش جامعه بین‌المللی به دزدی دریایی سومالی مؤثر بوده است؟»

پس به‌راحتی می‌توان دید که چگونه انتخاب سؤال پژوهش‌های متمرکز بر

موضوعی خاص می‌تواند در تعیین جهت و دامنه یک پروژه مفید باشد. طرح و تمرکز

روی سؤال می‌تواند کمک کند دقیقاً بدانیم که چه چیزی مورد پژوهش قرار خواهد

گرفت. برای مثال، می‌دانیم که به دزدی دریایی در نزدیکی سومالی در سؤالات ذکر

شده در بالا علاقه‌مند بوده و علاقه‌مند به درک نقش جامعه بین‌المللی نیز هستیم. لذا

می‌توانیم تصمیم بگیریم تمرکز خود را بیشتر کنیم. به‌هرحال، مفهوم «جامعه بین‌المللی»

می‌تواند بسیار گسترده باشد: متشکل از سازمان‌های بین‌المللی، مانند سازمان ملل متحد،

دولت‌های کشورهای مختلف، شرکت‌های بزرگ کشتیرانی که کالاهای را از طریق منطقه حمل می‌کنند، و شرکت‌های بیمه که آن کالاهای را بیمه می‌کنند؛ بنابراین ممکن است بخواهیم سؤال خود را بیشتر روشن کنیم. سؤال آخر می‌تواند این باشد:

«آیا واکنش چین (یا آمریکا) به دزدی دریایی سومالی مؤثر بوده است؟»

این پرسشی روشن، محدود و متمرکز است که می‌تواند پایه و اساس یک مقاله پژوهشی را تشکیل دهد؛ البته بدان معنا نیست که پاسخ به این سؤال آسان خواهد بود. برای مثال، طرح چنین سؤالی مستلزم این است که کلمه «مؤثر» را تعریف کنیم.

انواع پرسش‌های بالقوه ارزشمند، موضوع برخی بحث‌ها در میان دانشمندان علوم انسانی بوده‌اند. کتاب کینگ، کوهان و وربا در سال ۱۹۹۴، معیارهای ممکن برای استفاده در تصمیم‌گیری در مورد یک موضوع و سؤال را پیشنهاد می‌دهد. این معیار شامل دو رویکرد کلی است:

۱. سؤالی را انتخاب کنید که در حال حاضر در جامعه یا حتی دنیا اهمیت داشته

و به اصطلاح مسئله روز باشد؛ یا

۲. پرسشی برگزینید که برای ادبیات علمی مهم باشد.

به‌دقت در نظر بگیرید مخاطب شما چه کسی بوده و چگونه می‌توانید پروژه خود

را برای او جالب و مفید گردانید (King, Keohane & Verba, 1994: 4-17).

خلاصه فصل اول

پژوهش علمی عبارت است از تلاش کاوشگرانه‌ای که با آداب و قواعد خاصی به‌طور نظام‌مند با هدف کشف مجهولی، به‌منظور گسترش شناخت عینی و نظری نوع بشر انجام شده و شناخت حاصل از آن مصادیق خارجی داشته باشد. تکیه‌کلام رایج در کلاس‌های روش پژوهش علمی ۱. محدودسازی مسئله، ۲. محدودسازی مسئله، ۳. محدودسازی مسئله است. پرسش این است که چگونه مسئله را تا سطحی قابل قبول محدودسازی کنیم؟ در دنیای دانشگاهی برای تهیه گزارش کلاسی، برای تهیه یک پایان‌نامه یا برای انجام یک پژوهش حرفه‌ای، لازم است که پژوهشگر، خود مسئله‌ای محدود را شناسایی و بر روی آن کار کند. فرایند استقرایی برای طرح فرضیه‌های مرتبط با پدیده‌های ناشناخته بر اساس آنچه شناسایی شده، کاربرد نظریه برای پیش‌بینی نتایج و تعمیم‌دهی از مورد به کل جمعیت آماری.

به طور کلی می توان مراحل پژوهش علمی را به صورت زیر خلاصه کرد:
 ۱. مشاهده و طرح پرسش، ۲. جمع آوری اطلاعات، ۳. فرضیه سازی، ۴. آزمایش
 فرضیه، ۵. یادداشت برداری، ۶. نتیجه گیری و تفسیر یافته ها، ۷. بیان نظریه و تکرار
 آزمایش در صورت لزوم، ۸. انتشار گزارش.

خودآزمایی چهارگزینه ای فصل اول

۱.
 فردی در بازگویی و واکاوی رویدادها است.
 الف) تکیه به برداشت های کلی
 ب) تکیه به تمجید
 ج) عینی گرایی
 د) ذهنی گرایی
۲. هدف از آموزش روش پژوهش های علمی چیست؟
 الف) کسب مهارت لازم برای اجرای پروژه های پژوهشی
 ب) یادگیری روش رسیدن به حقایق و واقعیت های علمی
 ج) کسب مهارت برای تهیه پایان نامه
 د) همه موارد
۳. برای محدود کردن مسئله بیشتر از روش های زیر بهره می بریم؟
 الف) محدود به زمان و مکان
 ب) محدود به حزب و گروه
 ج) تحقیق هر چه کلان تر و کلی نگرتر باشد بهتر است.
 د) محدود کردن مسئله به منزله محدود کردن خلاقیت است.
۴. کدام یک از ویژگی های یک پژوهش خوب می باشد؟
 الف) تفهمی، ساده، خرد همچنین نو بودن، مرتبط با رشته محقق، شفاف
 ب) کلان بودن، ساده و گسترده همچنین مرتبط با رشته محقق، شفاف
 ج) مرتبط با رشته محقق، شفاف
 د) تفهمی، ساده، کلان، ساده و گسترده بودن